

<https://doi.org/10.15407/fd2023.01.045>
УДК 2.28; 32.32

Олег БУЧМА, кандидат філософських наук, доцент,
старший науковий співробітник відділення релігієзнавства
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
buchmaoleg@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0241-5512>

РЕЛІГІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ НА ТЛІ СУСПІЛЬНО-ДЕРЖАВНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ХХ—ХХІ століть

У статті визначений характер російської війни проти України в контексті суспільно-державних трансформацій ХХ—ХХІ ст. Наголошено, що це — війна різних світів, світоглядів, способів життя тощо, яка триває впродовж багатьох століть у різних формах. Розкрита роль релігійно-правового чинника у російській війні проти України на різних етапах українського державотворення. Підкреслено, що в часи УНР створюється правове підґрунтя організації власних держави і церкви та утвердження свободи совісті. Акцентована увага, що в радянський період російська війна проти України переходить в нову завуальовану форму з активним використанням релігійного чинника (войовничий та науковий атеїзм, винищення українського православ'я, ліквідація Української Греко-Католицької Церкви тощо).

Особлива увага приділена радянській світській, або політичній релігії як інструменту нищення української історії, культури, світогляду, нації, держави і права. Виснувано, що належне забезпечення релігійних прав і свобод є одним з важливих факторів перемоги України (на сучасному етапі) у війні, що розв'язала проти неї Російська Федерація.

Ключові слова: релігія, право, держава, церква, війна, Україна, Росія, світська релігія, релігійна свобода, права людини.

24 лютого 2022 р. віроломно, без оголошення війни, Російська Федерація завдала ракетних, авіаційних та артилерійських ударів по українській столиці та інших містах і селах, перетнула державний кордон і здійснила повномасштабну відкриту збройну інтервенцію в Україну.

Цитування: Бучма, О. (2023). Релігійно-правовий вимір російської війни проти України на тлі суспільно-державних трансформацій ХХ—ХХІ століть. *Філософська думка*, 1, 45—58. <https://doi.org/10.15407/fd2023.01.045>

Відтак на Європейському континенті, де тривалий час не було бойових дій (хоча іноді траплялися терористичні акти), розпочалася агресія військ Російської Федерації (РФ) — держави-терориста. З початком повномасштабної неоголошеної війни щодня російський агресор здійснює насильство: знищує мирне населення, руйнує міста й села, об'єкти інфраструктури, пам'ятки культури, церкви, молитовні будинки, перешкоджає здійсненню релігійної діяльності, переслідує і піддає тортурам людей за релігійними та іншими ознаками тощо.

Однак, якщо заглибитися в історію, то очевидно, що ця війна триває багато століть в різних формах: безпосередніх/опосередкованих, відкритих/завуальованих, гарячих/холодних. Але завжди це була війна різних світів, ментальностей, світоглядів, способів життя, цінностей тощо. З боку України наш опір ціннісно вмотивований, оскільки для українців це є боротьба за визначення свого буттєвого шляху в одвічній дилемі «бути чи не бути».

Українська історія і культура з їх невіддільною складовою — релігією, піддавалися нищівним ревізіям і руйнаціям в Російській (особливо) і Австро-Угорській імперії та Союзі Радянських Соціалістичних Республік — так званій державі «нового типу». Знання трагічних сторінок української минувшини зберігає нетлінною історичну пам'ять і сприяє кращому розумінню і усвідомленню трагізму ситуації, в якій опинилася нинішня Україна. Ми бачимо, з одного боку, полум'я війни, соціально-економічну кризу, правове безкультур'я на тлі розквіту корупції, тіньової нормотворчості тощо. З іншого — героїзм і незламність духу українського народу. Під таким кутом зору й актуалізується питання розкриття специфіки релігійно-правового виміру війни Росії проти України в ретроспективі ХХ—ХХІ ст. **Мета** цієї статті — з'ясувати, розкрити і показати роль релігійно-правового чинника у російській війні проти України на різних етапах українського державотворення у ХХ—ХХІ ст.

Нині, в умовах цієї жорстокої, цинічної війни, як ніколи гострої актуальності набувають думки відомого австрійського юриста Рудольфа фон Єринга: «Мета права — мир, а засіб його досягнення — боротьба. Допоки право муситиме стояти напоготові перед ударами несправедливості, — а це триватиме допоки існуватиме світ, — воно не зможе відмовитися від боротьби. Життя права — це боротьба, боротьба народів, державної влади, станів та окремих особистостей. ... Право це не проста думка, а жива сила, до цього й веде справедливість, котра в одній руці тримає шальки терезів, на яких зважує право, а в іншій — меч, яким вона право утверджує. Меч без терезів був би прихованим насильством, терези без меча означали б безсилля права. Обидва — невіддільні одне від одного: досконалий правовий порядок панує лише там, де сила, з якою справедливість орудує мечем, дорівнює вправності, з якою вона керує шальками терезів. Право — це постійна праця, яка належить не лише державній владі, але й цілому народові» [Єринг, s.a.: с. 6].

Росія орудує мечем без терезів. Вона орудує з не прихованим, а відкритим, явним насильством до України. Тому її війна несправедлива і насиль-

ницька. Власне і в самій Росії простежується безсилля права, нехтування і порушення прав, зокрема й релігійних прав і свобод. Меч — це зброя. Зброя, яку застосовує російський агресор, — не лише армія, а й мова та релігія/квасирелігія. Тому й для України меч — це армія, мова, віра (релігія) — зброя для відновлення справедливості. Адже для України ця війна справедлива. Це війна за право, за права і свободи, які вже утверджені та які ще утверджуються.

Мрія українського народу про свою незалежну державу здійснилася у 1991 році. І вже 28 червня 1996 р. Верховна Рада України від імені Українського народу, «усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями», прийняла Конституцію, яка визначила Україну як суверенну й незалежну, демократичну, соціальну й правову державу, в якій найвищою соціальною цінністю є людина [Конституція України, 1996]. Подолавши долею визначений історичний трагізм на тернистому шляху державотворення, українці відбулися як державна нація. Конституція закріпила і гарантувала право кожної людини на свободу світогляду і віросповідання.

Відзначу, що в контексті українського державотворення особливо трагічним було ХХ століття, яке влучно було визначене академіком Мирославом Поповичем як «червоне і криваве» [Попович, 2005].

Сто шість років тому розвалилася Російська імперія, яка століттями була в'язницею і катівнею для народів, етносів, культур тощо. Під уламками тієї імперії опинилися й українці. Вони отримали шанс будувати своє нове вільне й щасливе самостійне майбутнє. На цьому тлі у 1917 р. активізувалися визвольні змагання українського народу. Серед політичних шукань державного будівництва молодій Україні чільне місце посіли пошуки самостійно впорядкованого світоглядного, духовно-релігійного облаштування нової держави, зокрема й самостійної, повноцінної, автокефальної православної церкви, що мала б стати духовним провідником народу через усі труднощі й перешкоди на шляху до замріяного суспільного ідеалу.

З російських імперіалістичних позицій у цьому контексті актуальним може залишатися питання квазіюридичного характеру про те, чи не порушили українці присягу (якщо допустити, що така й була у повному обсязі) на «вірність царю» 1654 року. Тут відповідь має бути однозначна: якщо вона була, то не порушили. Це свого часу технічно-юридично довів український політичний та громадський діяч, юрист С. Шелухін. На його думку, присяга не порушена, оскільки цар добровільно відмовився від самодержавства, відрікшись від престолу. Відтак автоматично припинилося підданство українців царю — помазану божому, главі держави і церкви.

С. Шелухін зазначає, що «коли в Росії не стало царської влади, Росія правно і механічно розпалась на окремі народи, які сполучала в цілісність царська корона. Узурпований царем від українського народу суверенітет вернувся до українського народу 28 лютого 1917 р., як не стало царя з його

владою. Україна стала ні під ким і, по юридичному праву *restitutio in integrum*, вернулася в своє переддоговірне становище 1654 р., тобто стала самостійною Українською республіканською Державою, і українці перестали бути руськими і стали тільки українцями, громадянами української республіки» [Шелухін, s.a.].

Відтак українці стали вільними у розбудові своєї держави і церкви. Процес українського державотворення у ХХ ст. розпочався з часу створення Центральної Ради (17.03.1917). Її законодавчими актами були чотири універсали. Хоча I та II Універсали Центральної Ради обстоювали ідею автономності України в складі Росії, проте вже I універсал має національно-державницькі ознаки. Якщо II Універсал має чітке проросійське спрямування, то III Універсал став першим актом конституційного характеру Української держави (хоча в Універсалі й зазначалося, що Україна зберігає єдність з Російською республікою як федерацією різних і вільних народів, а така політична орієнтація на Росію, на нашу думку, послугувала серйозною перешкодою для повноцінного творення власної церкви та поліконфесійному спрямуванню українського суспільства). Лише IV Універсал Центральної Ради (22.01.1918) проголосив самостійність і незалежність України — суверенної держави Українського народу і став законодавчою основою нової держави в умовах загрози російської окупації.

Однак 29 квітня 1918 р. у Києві з'їзд хліборобів-землевласників одно-стайно обрав гетьманом Павла Скоропадського. Центральна Рада була розпущена і оприлюднені «Грамота до всього Українського народу» та «Закони про тимчасовий державний устрій України». Значна увага в «Законах про тимчасовий державний устрій України» приділена питанням віри. Зокрема в розділі «Про віру» (ст. 9) зазначалося, що першою в Українській державі є християнська, православна віра, а ст. 10 гарантувала всім не належним до православної віри громадянам Української держави, а також усім мешканцям на території України користування «повсемісно свобідним відправленням їх віри і богослужінням по обряду оної» [Слюсаренко, 1993: с. 88]. Таким чином закладалося правове підґрунтя організації Української Помісної Православної Церкви, конфесійної диференціації та міжконфесійної толерантності в українському суспільстві.

Далі процес українського державотворення був пов'язаний з діяльністю Директорії УНР. Трудовий конгрес 22 січня 1919 р. ухвалив «Універсал Трудового конгресу» та «Закон про форму української влади». Згодом в Директорії відбувається розкол і влада переходить (15.11.1919) до Симона Петлюри, а пізніше (11.01.1920) в Кам'янець-Подільському була створена Всеукраїнська Національна Рада. Її мета — усунути Директорію, скликати передпарламент і оголосити тимчасову Конституцію УНР. Відповідна урядова комісія розробила проект «Основного державного закону Української народної республіки».

Другий розділ проекту Конституції мав назву «Православна Церква». Артикул 12 закріпив, що «Православна Церква в межах Української держави

є автокефальною, з патріархом у Києві на чолі. Окремий закон визначить загальні основи організації Православної Церкви в межах Української Держави, застерігаючи її внутрішню автономію та не порушуючи канонічних постанов, а також визначить її права та відношення до держави». Цей артикул повною мірою юридично закріплював помісність Української Православної Церкви. Водночас інші артикули (24, 25, 26) розділу «Права та обов'язки громадян» гарантували кожному «вільність сумління і віри, вільність зміни віри тощо» [Слюсаренко, 1993: сс. 96—98].

На жаль, цей проєкт не був затверджений урядом УНР. Тому він залишився першим фундаментальним кроком (але не пройденим) до створення Української Помісної Православної Церкви та поліконфесійного українського суспільства.

Відтак Україна є особливо багатою на досвід шляхів (трагічних і героїчних) боротьби за національне звільнення, будівництво держави і толерантного громадянського суспільства. Тут було випробувано: 1) Центральна Рада; 2) Гетьманат; 3) Директорія; 4) Сподівання на допомогу зовнішніх сприянь в минулому (1917—1920 роки) і нині (1991—2023 роки). Щодо останнього пункту, то тут доречно пригадати відомий вірш О. Олесь «Європа мовчала», що стосується трагічних подій сторічної давнини [Олесь, 1931]. На жаль, проблеми порушені у вірші, не втратили актуальності й нині.

Росія потопила в крові УНР, а державно-правове будівництво України не було завершено, бо завжди на цьому шляху з'являлися (як це є й нині) фактори, що протидіють цьому процесу. На нашу думку, сприяти виконанню цього завдання можуть вдосконалене законодавство з дієвим юридичним механізмом його забезпечення та реалізації, міцне громадянське суспільство з розвиненими його інститутами, в тому числі й інститутом релігії (церкви), на основі єдності кліру і мирян, що згуртувала б навколо себе справжню національно-державницьку еліту.

Варто підкреслити, що українське державотворення періоду 1917—1921 років відбувалося в умовах міжпартійних та міжособистісних суперечностей та жорстокої збройної загарбницької російської війни проти України — війни, подібної до нинішньої. І все це разом майже на століття відтягнуло постання української суверенної держави.

Новим, не менш трагічним періодом столітньої української визвольної боротьби за незалежність та власну державу був радянський. Специфічною ознакою цього періоду було продовження російської війни проти України в новій — завуальованій, прихованій, невидимій (на перший погляд) формі. Війни, в якій активно використовувався релігійний чинник.

Новоутворена влада вживала різноманітних заходів у боротьбі з релігійними «марновірствами». Наслідками войовничого атеїзму стали руйнування чи закриття культових споруд, конфіскація і продаж предметів культу за кордон, відправка священнослужителів до таборів, у заслання або позбавлення їх громадянства та висилка з країни.

Той період трагічно позначався на культурному і релігійному житті різних народів, що входили до складу Радянського Союзу і які забезпечували життєвий простір відродженої Російської імперії. А їй не потрібними та навіть ворожими були будь-які прояви національних, релігійних і культурних ідентичностей і самобутностей. У цьому контексті трагічною була доля й українського народу, його культурно-історичного поступу. Друга світова війна ненадовго відтягнула час остаточної нівеляції національної самобутності українців. Натоді чи не останнім інституційованим виразником цих ідей залишалася Українська Греко-Католицька Церква, бо українське православ'я у період цієї нової, холодної фази російської війни проти України було докорінно винищене і оросійшене.

Професор А. Колодний зазначає з цього приводу, що догматично православ'я єдине, але у всьому іншому — національно самобутне. Нав'язане Москвою «руське» православ'я є по суті своїй російським (московським). «Так Радянська влада, коли дещо захиталася, то щоб самозберегтися перейменувала його на “руське”, “саморозпустила” Українську Автокефальну Православну Церкву і організувала “входження” українських греко-католиків до нібито материнської Руської Православної Церкви» [Колодний, 2005: с. 221].

Після смерті Сталіна настав новий період суспільної атеїзації і боротьби з релігійним світоглядом. Тут простежується визнання помилок в проведенні науково-атеїстичної пропаганди. А саме: приниження почуттів віруючих лекторами; безпідставне зображення віруючих людьми, які не заслуговують довіри; адміністративне втручання у діяльність релігійних об'єднань і груп; свавілля у ставленні до духівництва тощо. Водночас була розроблена і ціла система нових соціалістичних обрядів (суспільно-політичні, трудові, військово-патріотичні, дитячі, юнацькі, молодіжні, народні, сімейно-побутові обряди та свята). А нова редакція Програми КПРС (1986) наполягала на поширенні нових радянських обрядів і звичаїв. Звісно, що за таких умов ні про яку толерантність у міжконфесійних відносинах не могло бути й мови.

На основі партійних документів, які фактично виконували роль законів, вибудовувалася відповідна система права. На нашу думку, саме від реальності чи фіктивності реалізації права залежать сутність, характер та зміст як самого права, так і держави в конкретних історичних умовах. Так, в СРСР реалізація права була фіктивною, бо й самі закони тієї держави мали неправовий чи квазіправовий характер. Так, ст. 6 Конституції УРСР (1978) закріплювала, що «керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу» [Конституція (Основний Закон) УРСР, 1978]. Саме тому реально, а не формально партійні документи виконували роль законів.

Антирелігійне, антигуманне спрямування радянського права виявилось і у творенні потужних репресивно-каральних органів для придушення і пригнічення прав і свобод людини, а також перетворення її на «гвинтика» державного механізму. Задекларована у формально-юридичних та політико-

ідеологічних нормах система прав і свобод людини (зокрема й релігійних) фактично не мала дієвих, реальних юридичних механізмів їх забезпечення та охорони.

Однобічний вплив радянської держави на церкву, антагоністичний тип відокремлення церкви від держави призвів до викривлень і збочень суспільного устрою. Особливого поширення це набуло в умовах світоглядного вакууму в радянські часи і детермінувало виникнення квазірелігійного утворення як результату пошуків нової віри, нових духовних орієнтирів, цінностей та ідеалів. Юридична заборона чи переслідування релігії з боку держави призвела до наділення надприродними властивостями осіб, певних суспільних інституцій та виникнення так званої світської (політичної) релігії, — соціоцентричної за своїм характером (зосередженої на сакралізації об'єктів земного походження).

Вшанування небесних богів ця релігія підмінила поклонінням земним «богам». У цій релігії людина втрачає свою особистісну сутність, позбуває властивості вільного вибору, підкоряється «залізному закону необхідності», основу якого становить не об'єктивна істина, а суб'єктивна віра. А осердям цієї нової релігії (витоково пов'язаної з вченням Маркса, його однодумців і послідовників) стає «людинобожжя» [Putnam, 1977].

Вона мала всі зовнішні ознаки релігії: віру в надприродні властивості предмета відповідного культу, міфологему, символіку, атрибутику, культову практику тощо. Такою релігією і був марксизм-ленінізм, в якому роль Святого Письма виконували праці класиків, Святих переказів (мемуари більшовиків), вселенських соборів (партійні з'їзди), ікон (портрети вождів) і були свої «таїнства» та «сектантство».

На нашу думку, ідеологічним підґрунтям для створення цієї нової соціально-експериментальної релігії послугували, ймовірно, «Дрібні філософські праці» німецького філософа-марксиста Йосипа Дицгена, які опрацьовував у часи Першої світової війни В. Ленін і які увійшли до його «Філософських щоденників». Ленін звернув увагу на те, що принципи соціал-демократії містять у собі матеріал для нової релігії. Виходячи з того, що незрозуміле і незбагненне обмежують пізнавальні здатності людини, наголошуючи на реальному, як недосконалому, справжній сутності якого є таємниця, Ленін в соціал-демократичному русі вбачав нову форму релігії [Ленін, 1969: сс. 368—386].

Тому з приходом до влади більшовики активно вивчають релігійний феномен, його соціальне втілення. Їхня мета — віднайти власні механізми будівництва нової релігії. І, як слушно зауважує український філософ А. Єрмоленко: «марксизм-ленінізм став основою для монологічної та технологічної (партійно-номенклатурної) реалізації “конкретної утопії”, що поступово перетворилася на ідеологію як “хибну комунікацію”. А марксистсько-ленінська ідеологія, своєю чергою, трансформувалася у “політичну релігію”, що не потребувала ні обґрунтування, ні громадського обговорення. Легітимація рішень спиралася або на “революційну доцільність”, або на “ідеологію утопії”» [Єрмоленко, 2022: с. 31].

Центром і осердям нового суспільства стає вождь партії та держави, навколо якого зосереджується культ колективності. В уяві народу він постає не як конкретний індивід, а в формі символу — вмістища благодатних властивостей, що традиційно приписувалися божеству. При зміні вождя стандартизований набір цих властивостей успадковував його спадкоємець. При цьому істинним богом завжди залишався колектив (співтовариство). У таких умовах церковні інституції фактично перетворювались на придаток великого державного механізму, а їхня діяльність мала далеко не релігійну мету.

Відомий релігійний діяч і правозахисник Гліб Якунін, з яким мені неодноразово випадала нагода спілкуватися, зазначав: «Московська патріархія... що формально зберегла спадковість єпископату від історичного православ'я, використовуючи традиційні Богослужіння й образи ... фактично являлась підрозділом держбезпеки, головною функцією якої було обслуговування тоталітарного комуністичного режиму... принципи її організації теж не могли бути соборними, тобто відкритими для віруючих, для всеоб'ємної участі всіх православних християн у справах церковних. Побудова Патріархії відбувалась по іншим канонам, унаслідок чого з'явилась і по цей день існує воєнізована структура: симбіоз КДБ й дореволюційного Святійшого Синоду» [Якунін, s.a.: сс. 1—2]. І нині Московська патріархія продовжує діяти в такий само спосіб.

Відтак соціалізм (комунізм), ідеї яких сприймалися адекватно звичним релігійним чинникам, в індивідуальній свідомості набував вигляду своєї релігії: «рай переносився на землю в якості світлого комуністичного майбутнього, великий вождь поставав у ролі бога, вожді менші за рангом — у функції святих, земне пекло — це все темне минуле й оточуючий першу країну соціалізму світ зла, партія — своєї каста священнослужителів ... посередник між богом і віруючими, віра в животворящу силу молитви перетворилась на віру в заклинання гасла, спокутну жертву міг принести кожен, віддаючи своє (й чуже) життя в ім'я світлого майбутнього, а страх Божий перетворився на страх перед всевидячим оком держави й колективу, що претендують не лише на вчинки, але й на думки й почуття індивіда... При цьому залишався й розподіл людей за ознакою віри на “єдиновірців” — тих, хто вірить в ідею комунізму (“наший”) та “іновірців” — тих, хто вірить не так чи недостатньо (ті, хто взагалі не вірить, — ворог)» [Головаха, 1992: сс. 25—26].

Варто зауважити, що такий феномен світських чи політичних релігій властивий усім деспотичним тоталітарним державам. Виразного прояву він набуває у феномені культу особи, коли сакральний світогляд з його невідмінним атрибутом вищим божественним началом трансформується у віру в «доброго вождя». Сталін, Муссоліні, Франко, Гітлер — яскраві приклади цього феномена. Злиття в масовій свідомості найвищого ідеалу з міфологізованою постаттю вождя детермінувало наділення останнього божественними атрибутами і необмеженою владою.

Широко поняття «культ особи» застосовували до правління Сталіна. І як влучно зазначив богослов О. Мень, — «слово “культ” було вибране вдало. Воно вірно відображує релігійний... характер явища» [Мень, 1992: с. 145].

Культ особи вождя, як і будь-який інший культ, мав свій ритуал. У кожній установі, у кожному будинку знаходився його портрет. Кожна подія освячувалася вождем. Це символізувало його нерозривний зв'язок із партією, державою та народом. Його авторитет був абсолютним. Він був натхненником творчості і вершителем долі мільйонів людей. Вшанування вождя і фанатична віра в нього перевершували навіть віру в надприродне.

Болгарський філософ Желю Желев у своїй відомій праці «Фашизм. Тоталітарна держава», аналізуючи природу тоталітарної держави, вказує на те, що «коли фанатичні натовпи звеличують свого вождя, він сам починає вірити в те, що приписує йому божевільна маса. Надприродний образ, створений істеричним натовпом, починає володіти ним самим. Він намагається злитися з ним, щоб задовільнити натовп. І нарешті він починає вірити в цей міф так само, як вірить у нього натовп. Він стає настільки ж сліпим і фанатичним, як і його шанувальники» [Желев, 1991: с. 188].

Ж. Желев наводить приклад, що один з лідерів нацистської партії стверджував, що німецький народ був зачарований Гітлером як ніколи ніякий народ не був зачарований за всю світову історію. Гітлера проголосили посланцем Бога. Його сприймали як месію, котрий у важкі часи для країни проведе її через усі перешкоди й негаразди до світлого й щасливого майбутнього. В результаті він сам повірив у цю «істину».

У цьому контексті, слухною є думка українського філософа С. Грабовського, що Ж. Желев у своїй праці запропонував концептуальну формулу, «яка у стислому вигляді описує чільні ознаки всіх тоталітарних режимів, незалежно від їхніх прапорів і офіційних політичних доктрин» [Грабовський, 2014]. Поділяємо думку С. Грабовського, що є таке враження «наче кремлівські ляльководи... уважно прочитали книгу болгарського дисидента і зараз утілюють у життя всі її концептуальні схеми. Втім, враження це, мабуть, оманливе. Просто всі тоталітарні режими схожі один на одного, бо мають спільну логіку виникнення та розвитку, а відмінність між ними — як між чоботами однієї пари: той дивиться трохи ліворуч, а інший — праворуч. Перший — комуністичний, другий — фашистський» [Грабовський, 2014].

Радянська світська квазірелігія стала ключовою засадою реалізації агресивної політики щодо історичної пам'яті і культурної самобутності українського народу у минулому та продовжує у модифікованому варіанті бути й у XXI ст. маніпулятивним інструментом нищення української історії, культури, нації і держави у війнах (інформаційній, гібридній, тотальній та ін.) Росії проти України.

А сьогоднішня Росія, як доречно зауважує професор А. Єрмоленко, — «дедалі більше перетворюється на тоталітарний режим російського націонал-соціалізму, ядром якого є концепт “русского міра”». Проте, на відміну

від німецького націонал-соціалізму, ідеологія “русского міра” не є цілісною системою з “єдиного шматка”, вона радше є таким собі постмодерністським міксом різних, здавалось би, несумісних ідеологічних конструкцій: православ’я, нацизму, комунізму, фашизму, євразійства тощо. Російські ідеологи й пропагандисти не переймаються тим, щоб ці конструкції були якось узгоджені між собою, головне, аби всі вони в “ситуації постправди і постморалі” служили одній-однісінькій меті — збереженню влади панівної верхівки та ідеологічному забезпеченню імперіалістичної політики Росії» [Єрмоленко, 2022: сс. 30—31].

Варто зауважити, що правовий статус людини на тлі відсутності можливостей для прояву свободи та ініціативи особистості детермінує суспільне ставлення до неї (людини) як до елементу системи державного механізму, що має лише функціональне призначення, і спонукає до «атомізації» індивідів у такому суспільстві (перетворення людини у «гвинтик» великого державного механізму), руйнації міжособистісних, групових, професійних автономних зв’язків, що вже опосередковуються державою, що призводить до втрати людиною ідентичності (етнічної, національної, культурної, релігійної тощо), пасивності, байдужості, апатії та суспільної маргінальності особистості.

Власне, «русській мір» і відзначається деформованим трактуванням прав і свобод людини, які декларуються у формально-юридичних та політико-ідеологічних нормах, але фактично пригнічуються. До того ж він характеризується не лише правовим конформізмом та вихованням некритичного сприйняття цінностей та гасел з боку своїх громадян, а й вимогою активної підтримки державного режиму.

Прикметно, що нині «русській мір», який відкрито чи завуальовано модифіковано у метаморфозах, ґрунтується і твориться на тих самих колишніх імперських і радянських засадах. Зокрема, нещодавно у Раді безпеки РФ порушили питання про необхідність так званої «десатанізації» України. Помічник секретаря цієї Ради О. Павлов заявив про «сотні сект, які діють в Україні». А тому, «з продовженням «спеціальної воєнної операції», стає дедалі нагальнішим проведення десатанізації України, або, як влучно висловився голова Чеченської республіки Рамзан Кадіров, її «повної дешайтанізації» [РБК-Україна, 2022]. Як бачимо, коли не спрацювали ідеї «денацифікації» й «демлітаризації», кремлівські ідеологи намагаються використати релігійний чинник.

А перед Україною постало складне завдання відмовитися від імперсько-радянської спадщини, подолати її наслідки правовими засобами, перемогти у війні з Росією і розбудувати Український Світ — не як антипод «русскому міру», а як власний дім (в якому реальними, а не формальними є права людини і панує свобода, рівність, справедливість, гідність) [Филипович, 2022], що стоїть на своєму ментальному, культурно-історичному фундаменті.

І одним з вагомих кроків на цьому шляху, на наш погляд, була Революція Гідності, де виявилися в тому числі й ознаки міжконфесійного єднання (за

винятком деяких церков, як, напр., УПЦ Московського патріархату, яка й нині залишається п'ятою колоною) та творення в Україні громадянської релігії [Филипович, 2015: сс. 593—601], в якій, на думку проф. А. Колодного, «своєрідно переплітаються національна політична культура і традиції релігій, які існують в країні. У ній має місце ... обоження національних цінностей, видатних національних діячів, національної історії та національних ідеалів... Бог цієї релігії постає радше в ролі такого собі гаранту суспільного порядку, закону і права, а не милосердної істоти, затурбованої посмертним буттям людини» [Колодний, 2013: с. 187].

Відтак оскільки релігія поєднана з глибинними основами людського буття, впливає на соціальні структури і цінності та охоплює в собі речі, які виходять за межі світськості, то вона завжди була у полі інтересів політично-ідеологічних структур. Її функціонування залежить від рівня релігійної свободи у певному суспільстві. А виміри релігійної свободи пов'язані з незалежно еволюціонуючими частинами доктрин в сучасних правових системах. Своєю чергою, усвідомлення релігійної свободи залежить від впливу концептуальних розробок в різних галузях права. Релігійна свобода слугує сполучною ланкою цінностей рівності, справедливості, гідності, колективних та індивідуальних прав і свобод.

Нині, так само як і у далекому чи нещодавньому минулому, питання забезпечення прав і свобод у просторі Українського світу залишається відкритим і набуває гострішого звучання в умовах сучасної російської війни проти України. Нові виклики та загрози як для держави, так і для людини супроводжуються знеціненням людської гідності й людського життя та іншими явищами, притаманними суспільству, в якому відбуваються структурне розшарування соціуму й утвердження соціальних відносин, які виходять за межі цивілізованих світових моделей. Отже, якщо нині держава за допомоги закону і права не створить дієві запобіжники цим викликам і загрозам, то можуть бути необоротні наслідки, у результаті яких українське суспільство опиниться за межею культурно-цивілізаційного поступу людства.

Дієвим запобіжником переростання повномасштабної війни Росії проти України у світову та внутрішню духовну дезінтеграції й хаотизації українського суспільства «залишається світський характер української держави та те, що її міждержавні відносини ґрунтуються на повазі до прав і свобод людини, в тому числі — совісті, релігії і переконань, визнанні свободи особи сповідувати будь-яку релігію, наданні повної можливості фактичного користування правами і свободами релігійних/етнорелігійних меншин, правом розпоряджатися своєю долею тощо» [Buchma, 2022: р. 14].

Відтак одним з надійних чинників забезпечення державної, національної, релігійної безпеки в Україні постають гарантії і забезпечення релігійних прав і свобод. А нинішній стан правового регулювання суспільно-релігійних відносин (попри певні недоліки й негаразди) свідчить про належне забезпечення релігійних прав і свобод. І це є одним з ключових факторів перемоги

України у війні, що розв'язала проти неї Російська Федерація, й успішного утвердження (в повоєнний період) демократичної, соціальної правової держави та розвиненого українського громадянського суспільства.

ДЖЕРЕЛА

- Головаха, Е. И., Бекешкина, И. Э., Небоженко, В. С. (1992). *Демократизация общества и развитие личности. От тоталитаризма к демократии*. Київ: Наукова думка.
- Грабовський, С. (2014) *Звичайний фашизм: болгарська книга й українські реалії*. Одержано з: <https://tyzhden.ua/zvychajnyj-fashyzm-bolharska-knyha-j-ukrainski-realii/>
- Єрінг, Р. фон (s.a.). *Боротьба за право*. Київ: ТОВ «Інтерконтиненталь-Україна».
- Єрмоленко, А. (2022). Етика дискурсу Карла-Отто Апеля як «перша філософія» третьої парадигми. *Філософська думка*, 2, 23—38.
- Желев, Ж. (1991). *Фашизм. Тоталитарное государство*. Москва.
- Колодний, А. (2005). *Україна в її релігійних виявах*. Львів.
- Колодний, А. М. (2013). *Історіософія релігії*. Київ.
- Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки* (1978). Одержано з: <http://static.rada.gov.ua/NEWSAJT/site/const/istoriya/1978.html>
- Конституція України* (1996). Одержано з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
- Ленин, В. И. (1969). *Полное собрание сочинений*. Изд. 5. Т. 29. Філософские тетради. Москва.
- Мень, А. (1992). *Трудный путь к диалогу*. Москва: Радуга.
- Олександр Олесь (1931). *Пам'ятай*. Одержано з: <https://osvita.ua/school/literature/o/72198/>
- Попович, М. (2005). *Червоне століття*. Київ: АртЕк.
- РБК-Україна (2022). *Примарилися секти? У Раді безпеки РФ заговорили про «десантізацію» України*. Одержано з: <https://www.rbc.ua/rus/news/primarilisya-sekti-radi-bezpeki-uf-zagovorili-1666711575.html>
- Слюсаренко, А. Г., Томенко, М. В. (1993). *Історія української конституції*. Київ.
- Филипович, Л. (ред.), Арістова, А. (ред.) (2022). *Український світ в його релігійних вимірах: колективна монографія*. Київ: Світ знань.
- Филипович, Л., Горкуша О. (2015). Револуція Гідності як місце дії громадянської Церкви. В: *Історія релігії в Україні. Наук. щорічник: у 2-х кн.* (кн. 1, сс. 593— 601)
- Шелухін С. П. (s.a.). Одержано з: https://uk.wikipedia.org/wiki/Шелухін_Сергій_Павлович
- Якунин, Г. (s.a.). *Подлинный лик Московской Патриархии*. Самиздат.
- Buchma, O. (2022). Religion and law: a vector of interrelationship in modern conditions. *SKHID (EAST)*, 3 (4), 9— 16.
- Putnam, G. F. (1977). *Russian alternatives to Marxism: Christian Socialism and idealistic Liberalism in twentieth-century Russia*. Knoxville.

Одержано 10.02.2023

REFERENCES

- Buchma, O. (2022). Religion and law: a vector of interrelationship in modern conditions. *SKHID (EAST)*, 3(4), 9—16.
- Constitution (Basic Law) of the Ukrainian Soviet Socialist Republic. (1978). [In Ukrainian]. Retrieved from: <http://static.rada.gov.ua/NEWSAJT/site/const/istoriya/1978.html> [=Конституція 1978].
- Constitution of Ukraine (1996). [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [=Конституція 1996].

- Fylypovych, L., Aristova A. (Eds.) (2022). *The Ukrainian world in its religious dimensions: a collective monograph*. [In Ukrainian]. Kyiv: Svit znan . [=Филипович 2022].
- Fylypovych, L., Horkusha, O. (2015). The Revolution of Dignity as a place of action of the civil Church. [In Ukrainian]. In: *History of religions in Ukraine. Science yearbook: in 2 books* (book 1, pp. 593—601). [=Филипович 2015].
- Golovakha, Ye. I., Bekeshkina, I. E., Nebozhenko, V. S. (1992). *Democratization of society and development of the individual. From totalitarianism to democracy*. [In Ukrainian]. Kyiv: Naukova Dumka. [=Головаха 1992].
- Grabovskyi, S. (2014). *Usual fascism: Bulgarian book and Ukrainian realities. Ukrainskyi tyzden*. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://tyzhden.ua/zvychajnyj-fashyzm-bolharska-knyha-j-ukrainski-realii/> [=Грабовський 2014].
- Jhering, R. von (s.a.). *Struggle for the right*. [In Ukrainian]. Kyiv: Intercontinental-Ukraine. [=Єрінг s.a.].
- Kolodnyi, A. (2005). *Ukraine in its religious images*. [In Ukrainian]. Lviv. [=Колодний 2005].
- Kolodnyi, A. M. (2013). *Historiosophy of religion*. [In Ukrainian]. Kyiv. [=Колодний 2013].
- Lenin, V. I. (1969). *Full composition of writings*. Ed. 5. Vol. 29. Philosophical notebooks. [In Russian]. Moscow. [=Ленин 1969].
- Men, A. (1992). *Difficult path to dialogue: Collection*. [In Russian]. Moscow: Raduga. [=Мень 1992].
- Oleksandr Oles (1931). *Remember*. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://osvita.ua/school/literature/o/72198/> [=Олександр Олесь 1931].
- Popovich, M. (2005). *Red century*. [In Ukrainian]. Kyiv: ArtEk. [=Попович 2005].
- Putnam, G. F. (1977). *Russian alternatives to Marxism: Christian Socialism and idealistic Liberalism in twentieth-century Russia*. Knoxville.
- RBC — Ukraine. (2022). *Were the sects dreaming? The Security Council of the Russian Federation talked about the «desatanization» of Ukraine*. [In Ukrainian]. <https://www.rbc.ua/rus/news/primarilyse-sekti-radi-bezpeki-rf-zagovorili-1666711575.html>. [РБК-Україна 2022].
- Sheluhin S. P. (s.a.). [In Ukrainian]. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Sheluhin_Serhiy_Pavlovych [=Шелухін s.a.].
- Sliusarenko, A. G., Tomenko, M. V. (1993). *History of the Ukrainian Constitution*. [In Ukrainian]. Kyiv: [=Слюсаренко 1993].
- Yakunin, G. (s.a.). *The true face of the Moscow Patriarchy*. [In Russian]. Samizdat. [=Якунін s.a.].
- Yermolenko, A. (2022). Karl-Otto Apel's ethics of discourse as the “first philosophy” of the third paradigm. [In Ukrainian]. *Filosofska dumka*, 2, 23—38. [=Єрмоленко 2022].
- Zhelev, Zh. (1991). *Fascism. Totalitarian state*. [In Russian]. Moscow. [=Желев 1991].

Received 10.02.2023

Oleg BUCHMA, PhD in Philosophy, Associate Professor,
Senior Research Fellow at the Department of Religious Studies,
H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine,
4, Triokhsviatytelska St., Kyiv, 01001
buchmaoleg@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0241-5512>

THE RELIGIOUS AND LEGAL DIMENSION
OF THE RUSSIAN WAR AGAINST UKRAINE
AGAINST THE BACKGROUND OF SOCIAL
AND STATE TRANSFORMATIONS XX—XXI centuries

The article defines the nature of the Russian war against Ukraine in the context of social and state transformations of the 20th — 21st centuries. It is emphasized that this is a war of different worlds, mentalities, worldviews, ways of life, values, etc., which has been going on for many centuries in various forms (direct and mediated, open and veiled, hot and cold).

The role of the religious-legal factor in the Russian war against Ukraine at various stages of Ukrainian state formation (periods of the Ukrainian People's Republic, Soviet, modern) is revealed. It is emphasized that it was during the time of the Ukrainian People's Republic that the legal basis for the organization of the Ukrainian Local Orthodox Church, confessional differentiation and the establishment of freedom of conscience and inter-confessional tolerance in Ukrainian society was created.

Emphasized attention is paid to the fact that in the Soviet period, the Russian war against Ukraine continued in a new, veiled, hidden, invisible (at first glance) form with the active use of the religious factor. The results of this period have been determined, namely: rampant militant/scientific atheism, radical extermination, Russification of Ukrainian Orthodoxy, liquidation of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church and the Ukrainian Greek Catholic Church, etc.

Special attention is paid to the Soviet secular/political religion (Marxism-Leninism) as a key basis for the implementation of an aggressive policy regarding the historical memory and cultural identity of the Ukrainian people and a manipulative tool for the destruction of Ukrainian history, culture, worldview, nation, state and law in the information, hybrid, total, full-scale and other Russia's wars against Ukraine.

The article substantiates that improved legislation with an effective legal mechanism for its implementation, a strong civil society with developed institutions, including the institution of religion (church), adequate guarantees of religious rights and freedoms are important factors in ensuring state, national, religious security and victory of Ukraine (at the current stage) in the war waged against it by the Russian Federation.

Keywords: *religion, law, state, church, war, Ukraine, Russia, secular religion, religious freedom, human rights.*